

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CONSTRUCTION AND
ARCHITECTURE

_____ **ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ** _____
(освітній ступінь / educational level)

Кафедра / Chair _ політичних наук та права _

«Затверджую/ Approve»
Голова НМР факультету /
Faculty Chairman of SMC
урбаністики та просторового
планування

 / А.М.Мамедов /
« _____ » червень 2024

РОБОЧА ПРОГРАМА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ
WORKING PROGRAM OF THE EDUCATIONAL COMPONENT
БК. Історична психологія

(шифр та назва освітньої компоненти / code and name of the educational component)

Шифр/ code	назва спеціальності, освітньої програми / name of specialty, educational program
032	Історія та археологія

Мова викладання/ Teaching language: українська

Розробники / Developers:

Деревінський В.Ф., д.і.н., проф.

(прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання /
surname and initials, academic degree, rank)

(підпис / signature)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри _____

The work program was approved at the meeting of the chair

Протокол/ Protocol № 9 від / of «30» травня 2024

Завідувач кафедри / Head of Chair / _____ Євген Перегуда _____ /
(підпис)

Схвалено гарантом освітньої програми / Approved by the educational program
guarantor

Гарант ОП / Guarantor of EP / Василь Деревінський /
(підпис)

Розглянуто на засіданні науково-методичної комісії спеціальності /

Considered at the meeting of the scientific-methodical commission of the specialty

Протокол/ Protocol № 4 від / of «27» травня 2024

ВИТЯГ З РОБОЧОГО НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ /

EXTRACT FROM THE CURRICULUM PLAN

Шифр / Code	Назва спеціальності, освітньої програми / name of specialty, educational program	Форма здобуття ВО / Form of study: денна / full-time										Форма контролю / Form of control	Семестр / Semester	Погодження заступником декана факультету / Approval by the deputy dean of the faculty	
		Кількість кредитів ECTS/ECTS credits	Кількість годин / Number of hours						Кількість індивідуальних робіт / Number of individual tasks						
			Всього / Total volume	Аудиторних / Auditory			Самостійна робота / Individual work								
				Разом/ Total volume	у тому числі / including:	лекції / lectures		лаборатор / Laboratory	практичні / practical						
032	Історія та археологія	5	150	50	22		28	100			1	<i>Екз</i>	3		

Шифр / Code	Назва спеціальності, освітньої програми / name of specialty, educational program	Форма здобуття ВО / Form of study: (вказати інші форми за наявності)										Форма контролю / Form of control	Семестр / Semester	Погодження заступником декана факультету / Approval by the deputy dean of the faculty	
		Кількість кредитів ECTS/ECTS credits	Кількість годин / Number of hours						Кількість індивідуальних робіт / Number of individual tasks						
			Всього / Total volume	Аудиторних / Auditory			Самостійна робота / Individual work								
				Разом/ Total volume	у тому числі / including:	лекції / lectures		лаборатор / Laboratory	практичні / practical						
032	Історія та археологія	5	150	50	22		28	100			1	<i>Екз</i>	3		

Анотація. Мета та завдання освітньої компоненти/

Abstract. The purpose and tasks of the educational component

Метою є вивчення психологічних особливостей українського народу в розрізі окремих історичних епох, а також змін людської психіки в історичному контексті, історіогенез психіки у процесі становлення і розвитку українського суспільства.

Завданням є сформулювати у студентів знання про участь сучасної психологічної науки у пізнанні минулого (історичний аспект), за допомогою цих знань збагатити їх можливості використовувати культурно-історичні дослідження для розуміння соціокультурних орієнтирів сучасного суспільства та людини.

Пререквізити/ Prerequisites: «Філософія науки, техніки та архітектури», «Іноземна мова», «Академічна доброчесність та академічне письмо»/

Посилання на сторінку електронного навчально-методичного комплексу дисципліни / Link to the page of the electronic educational and methodological complex of the discipline:

<http://org2.knuba.edu.ua/course/view.php?id=2651>

Компетентності здобувачів освітньої програми, що формуються в результаті засвоєння освітньої компоненти / Competencies of students of the educational program, which are formed as a result of assimilation of the educational component

Код/ Code	Зміст компетентності / Content of competence
Інтегральна компетентність / Integral competence	
ІК	Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики.
Загальні компетентності / General competences	
ЗК01.	Здатність до абстрактного мислення, критичного аналізу та синтезу інформації, оцінки сучасних наукових досягнень, генерування нових ідей при вирішенні дослідницьких і практичних завдань.
ЗК04.	Здатність ініціювати та проводити оригінальні наукові дослідження, ідентифікувати актуальні наукові проблеми, здійснювати пошук та критичний аналіз інформації, продукувати інноваційні конструктивні ідеї та застосовувати нестандартні підходи до вирішення складних і нетипових завдань.
ЗК05.	Здатність до цілеспрямованого та наполегливого самовдосконалення, усвідомлення соціально-моральної та етичної відповідальності за одержані наукові результати.
Фахові компетентності / Professional competences	
ФК01.	Володіння актуальною інформацією щодо сучасного стану, тенденцій розвитку, проблематики та наукової думки у сфері професійної діяльності.
ФК03.	Здатність розуміти і враховувати соціальні, екологічні, етичні, економічні та комерційні міркування, що впливають на реалізацію технічних рішень.
ФК05.	Здатність до застосування категорійно-понятійного апарату, новітніх теорій, концепцій, технологій та методів, необхідних для розв'язання комплексних проблем в історичній сфері.
ФК07.	Здатність здійснювати аналіз історичних процесів та явищ національної історії, зіставляти та узагальнювати подібні та відмінні тенденції в історії розвитку України та інших країн.
ФК08.	Здатність до осмислення причинно-наслідкових зв'язків історичного розвитку та уміння їх застосовувати в професійній роботі.

Програмні результати здобувачів освітньої програми, що формуються в результаті засвоєння освітньої компоненти / Program results of students of the educational program, formed as a result of assimilation of the educational component

Код/ Code	Програмні результати / Program results
ПРН.02	Здатність продемонструвати глибинні системні знання і розуміння вітчизняного та зарубіжного наукового доробку та практичного досвіду, сучасної методологічно-методичної бази проведення наукових досліджень.
ПРН.06	Вміти застосовувати універсальні навички дослідника, достатні для розв'язання комплексних проблем у галузі професійної, дослідницько-інноваційної та/або науково-педагогічної діяльності за фахом та продукування нових ідей та методів, спрямованих на покращення науково-практичної діяльності в галузі.
ПРН.09	Демонструвати системний науковий світогляд та філософсько-культурний кругозір, який

	включає розвинене критичне мислення, професійну етику, академічну добросесність, повагу до різноманітності та мультикультурності в поєднанні з володінням передовими методиками викладання у вищій школі і постійним самовдосконаленням професійного та наукового рівня.
ПРН.10	Здатність ефективно працювати самостійно або в групі, вміння отримувати бажаний результат в умовах обмеженого часу з акцентом на професійну сумлінність і з дотриманням етичних міркувань, умінь та навички проводити моніторинг робіт та вчасно вносити корективи в план робіт за проектом.
ПРН.11	Здійснювати успішну інноваційну науково-технічну діяльність у соціально-орієнтованому суспільстві на основі міжособистісних взаємовідносин для максимального самовираження на основі терпимості, психологічної сумісності та етики поведінки.
ПРН.13	Здатність формулювати власні авторські висновки, пропозиції та рекомендації на основі аналізу літературних джерел, патентних досліджень, повного циклу теоретичних і експериментальних досліджень, проведених за сучасними методиками.
ПРН.14	Виокремлювати актуальні історичні проблеми та визначати їх структуру, взаємозв'язки чинників, проявів і наслідків як об'єкта наукового дослідження.
ПРН. 015	Комплексно розуміти особливості впливу історичних процесів на розвиток особистості, суспільства та держави.
ПРН.016	Комплексно розуміти важливість історичної національної пам'яті, соціально відповідальної діяльності на основі етичних міркувань (мотивів).

Зміст курсу / Course content:

Змістовний модуль 1.

Історична психологія. Введення в дисципліну.

Тема 1

Історична психологія. Основні поняття. Історія розвитку науки.

1. Історія виникнення дисципліни.
2. Зміст дисципліни, основні завдання та методи.
3. Основні етапи розвитку людської психіки.
4. Поняття особистість в контексті різних історичних епох.

Висновки

Тема 2

Специфіка досліджень в історичній психології.

1. Етичний кодекс історичного психолога.
2. Елементи системи історичної психології: історичний психолог, замовник, об'єкт дослідження і матеріали дослідження. Вимоги до елементів системи дослідження.
3. Етичні принципи наукових досліджень в галузі історичної психології: не нанесення шкоди об'єкту дослідження, компетентність дослідника, його неупередженість, конфіденційність результатів дослідження.

Змістовний модуль 2

Огляд історичних епох в історичній психології

Тема 3

Психологія первісного суспільства

1. Історія первісного суспільства в дослідженнях історичної психології.
2. Психологічне обґрунтування антропогенезу.
3. Поява знакової системи в різних археологічних епохах.
4. Поява міфів та їх теоретична основа.

Висновки

Тема 4

Світоглядні основи середньовічної епохи

1. Світогляд людини епохи середньовіччя.
2. Історія повсякденності епохи середньовіччя.
3. Психологічний склад особистості людини епохи середньовіччя.
4. Особливості середньовічної епохи в Україні та їх вплив на розвиток українського етносу.

Висновки

Тема 5

Ментальність Нового часу

1. Відхід від релігійності та перехід до раціоналізму.
2. Розвиток науки та зміни у світоглядному баченні світу людиною Нової епохи.
3. Перехід до нових економічних форм, зміни в способі життя та структурі суспільства.
4. Українське суспільство Нового часу: вплив політичних та економічних змін на культурні особливості регіонів.

Висновки

Тема 6

Психологічна історія сучасної епохи

1. Тоталітарний вплив на розвиток особистості.

2. Постіндустріальне суспільство: поява інформаційного суспільства та його вплив на розвиток людства.

3. Поява масової культури.

4. Українське суспільство в умовах нових викликів сучасності.

Висновки

Змістовний модуль 3

Психологічні процеси на рівні окремої людини та етносу в цілому

Тема 7 Психологічна історія окремих психологічних процесів

1. Культурна історія тіла.

2. Мова, мовлення та письмо.

3. Психологічна історія образів, сприймання та культура.

4. Поняття історична пам'ять.

Висновки

Тема 8 Розвиток історичної психології в українському суспільстві

1. Історія ментальності українського народу.

2. Основні психологічні характеристики українського етносу.

3. Історичні міфи українського народу та їх вплив на сучасне українське суспільство.

4. Перспективи розвитку історичної психології в Україні, її значення для формування особистості в українському суспільстві.

Індивідуальне завдання / Individual task

1. Головні ознаки "суспільства ризику" в епоху постмодерна.
2. Сучасна розважальна клубна культура і психологічне благополуччя особистості.
3. Перфекціонізм та суб'єктивне благополуччя.
4. Історична індукція екзистенціальної кризи.
5. Концепція етнокультурних міфотворчості особистості.
6. Менталітет як історико-психологічна характеристика спільноти.
7. Психоісторичний вимір психологічного здоров'я особистості.
8. Зовнішній світ як основний конструктив історичної психології.
9. Політичні цінності в культурно-історичному контексті.
10. Особистість в соціальному просторі.
11. Соціальне послання як історичне джерело.
12. Історична психологія як суб'єкт націєтворення/
13. Соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості.
14. Історична психологія як тренд історії психології.
15. Віра і релігійність у пояснювальному контексті історичної психології.
16. Історична психологія: архетипи, міфи, ментальність, картина світу особистості і спільноти у повсякденності і мистецтві.
17. Психолого-історична реконструкція ментальності української спільноти.
18. Архетипічні складові та їх прояви у діяльності української еліти
19. Історико-психологічні портрети різних верст сучасного українського суспільства.
20. Історико-психологічний портрет представників українського руху опору ХХ ст.

Розподіл годин самостійної роботи здобувачів

1. Опрацювання додаткової літератури за темою: Історична психологія. Введення в дисципліну – 30 год.
2. Опрацювання додаткової літератури за темою: Огляд історичних епох в історичній психології – 30 год.
3. Опрацювання додаткової літератури за темою: Психологічні процеси на рівні окремої людини та етносу в цілому – 40 год.

Методи контролю та оцінювання знань/ Methods of control and evaluation of knowledge

Основними методами контролю знань, умінь та навичок здобувачів є: усне опитування, письмова та практична перевірка, підсумковий контроль.

Основні форми участі здобувачів у навчальному процесі, що підлягають поточному контролю: виступ на практичних заняттях; доповнення, опонування до виступу, рецензії на виступ; участь у дискусіях; аналіз першоджерел; письмові завдання (тестові, індивідуальні роботи у формі рефератів); та інші письмові роботи, оформлені відповідно до вимог. Кожна тема курсу, що винесена на лекційні та практичні заняття,

відпрацьовується Здобувачами у тій чи іншій формі, наведеній вище. Обов'язкова присутність на лекційних заняттях, активність впродовж семестру, відвідування/відпрацювання усіх аудиторних занять, виконання інших видів робіт, передбачених навчальним планом з цієї дисципліни. При оцінюванні рівня знань Здобувача аналізу підлягають: - характеристики відповіді: цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність; - якість знань (ступінь засвоєння фактичного матеріалу): осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність; - ступінь сформованості умінь поєднувати теорію і практику під час розгляду ситуацій, практичних завдань; - рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки з проблем, що розглядаються; - досвід творчої діяльності: умінь виявляти проблеми, розв'язувати їх, формувати гіпотези; - самостійна робота: робота з навчально-методичною, науковою, допоміжною вітчизняною та зарубіжною літературою з питань, що розглядаються, умінь отримувати інформацію з різноманітних джерел (традиційних; спеціальних періодичних видань, ЗМІ, Internet тощо).

Індивідуальне завдання може бути виконане у різних формах. Зокрема, здобувачі можуть зробити його у вигляді есе. Есе повинен мати обсяг від 2 до 3 сторінок А4 тексту (кегель Times New Roman, шрифт 14, інтервал 1,5), включати план, структуру основної частини тексту відповідно до плану, висновки і список літератури, складений відповідно до ДСТУ 8302:2015. Водночас індивідуальне завдання може бути виконане в інших формах, наприклад, у вигляді дидактичного проекту, у формі презентації у форматі Power Point. В цьому разі обсяг роботи визначається індивідуально – залежно від теми.

Література, що рекомендується для виконання індивідуального завдання, наведена у цій робочій програмі, а в електронному вигляді вона розміщена на Освітньому сайті КНУБА, на сторінці кафедри.

Також як виконання індивідуального завдання за рішенням викладача може бути зарахована участь Здобувача у міжнародній або всеукраїнській науковопрактичній конференції з публікацією у матеріалах конференції тез виступу (доповіді) на одну з тем, дотичних до змісту дисципліни, або публікація статті на одну з таких тем в інших наукових виданнях.

Текст індивідуального завдання подається викладачу не пізніше, ніж за 2 тижні до початку залікової сесії. Викладач має право вимагати від Здобувача доопрацювання індивідуального завдання, якщо воно не відповідає встановленим вимогам.

Загальні критерії оцінювання знань здобувачів

Значення ЄКТС	Кіл-ть балів (визначає викладач)	Оцінка	Критерії оцінювання
A	90-100	Відмінно	В повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних/розрахункових завдань, використовуючи при цьому нормативну, обов'язкову та додаткову літературу. Правильно вирішив усі розрахункові/тестові завдання. Здобувач здатен виділяти суттєві ознаки вивченого за допомогою операцій синтезу, аналізу, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати фактами та відомостями
B	82-89	Добре	Здобувач демонструє гарні знання, добре володіє матеріалом, що відповідає робочій програмі дисципліни, але допускає окремі неточності. Вміє самостійно виправляти допущені помилки, кількість яких є незначною. За час навчання при проведенні практичних занять, при виконанні індивідуальних завдань та поясненні прийнятих рішень, дає вичерпні пояснення.
C	74-82	Добре	Здобувач в загальному добре володіє матеріалом, знає основні положення матеріалу, що відповідають робочій програмі дисципліни, робить на їх основі аналіз можливих ситуацій. Вміє пояснити основні положення виконаних завдань. Помилки у відповідях не є системними. Знає характеристики основних положень, що мають визначальне значення для практичних занять, при виконанні індивідуальних в межах дисципліни, що вивчається.
D	64-73	Задовільно	Здобувач засвоїв основний теоретичний матеріал, передбачений робочою програмою дисципліни. Розуміє основні положення, що є визначальними в курсі, але допускає значну кількість неточностей і грубих помилок, які може усунути за допомогою викладача.

E	60-63	Задовільно	Здобувач має певні знання, передбачені в робочій програмі дисципліни, володіє основними положеннями, що вивчаються на рівні, який визначається як мінімально допустимий. Виконання індивідуальних завдань значно формалізовано: є відповідність вимогам, але відсутнє глибоке розуміння роботи та взаємозв'язків з іншими дисциплінами.
FX	35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання екзамену/ заліку	Здобувач може відтворити окремі фрагменти з курсу. Незважаючи на те, що програму навчальної дисципліни здобувач виконав, працював він пасивно, його відповіді під час практичних робіт в більшості є неправильними, необґрунтованими. Цілісність розуміння матеріалу з дисципліни у здобувача відсутня.
F	0-34	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	Здобувач повністю не виконав вимог робочої програми навчальної дисципліни. Його знання на підсумкових етапах навчання є фрагментарними. Здобувач не допущений до здачі екзамену

Політика щодо академічної доброчесності / Academic Integrity Policy

Контрольні роботи повинні бути самостійно підготовленими з належною унікальністю. Всі роботи проходять перевірку на оригінальність через відповідне програмне забезпечення. В роботі має бути 80% унікального тексту, оформленого згідно правил цитування.

Політика щодо відвідування / Attendance Policy

Відвідування занять є обов'язковим. За об'єктивних причин (наприклад, хвороба, міжнародне стажування) навчання може відбуватись в он-лайн формі за погодженням із керівником курсу. Пропущені заняття потрібно обов'язково відпрацювати шляхом підготовки додаткового есе.

Методи контролю / Control methods

- **Політика зарахування балів.** Здобувачі отримують бали під час лекційних і семінарських занять, виконання контрольних завдань (береться до уваги присутність, активність).
- **Поточний контроль:** Усне опитування в ході лекцій та практичних занять, перевірка завдань (у тому числі самостійної роботи), оцінювання правильності вирішення тестових та практичних завдань на семінарських заняттях.

● **Підсумковий контроль:** Підготовка до проведення комплексної контрольної роботи, або підсумкового контролю в іншій формі, розпочинається вже з перших занять під час обговорення питань розглянутої теми або поточної перевірки знань в ході самостійних робіт після кожного модуля.

Для успішного подолання бар'єру підсумкового контролю необхідно повторити матеріал навчального курсу. Значною мірою допомагають аспіранту методичні рекомендації до навчального курсу та семінарських занять. Форми підсумкового контролю бувають різні, але, як правило, він проводиться у формі індивідуальної співбесіди шляхом постановки викладачем питань аспірантам або тестування їх знань.

Важливими елементами для успішного складання здобувачами підсумкового контролю є вміння: робити власні висновки; порівнювати різні точки зору; класифікувати факти, події, прогнозувати наслідки; давати оцінку тому або іншому факту; уміти диференціювати, або інтегрувати знання по проблемі і від окремих складових до цілого, і навпаки).

Розподіл балів для дисципліни

Distribution of points for the discipline with a form of test control

Поточне оцінювання/ Current assessment		Підсумковий контроль / Test	Сума балів / Total points
1 модуль	Інд. робота / Ind. task		
30	20	50	100

Умови допуску до підсумкового контролю / Conditions of admission to the final test

Відвідування лекцій, виступи на семінарських заняттях, підготовка контрольної роботи, відсутність не відпрацьованих завдань.

- **Політика щодо кінцевих термінів та перескладання:** дотримання запланованого терміну здачі робіт є обов'язковою. Подані роботи після встановленого строку без поважних на це причин втрачають 20 балів. Здобувач має право на опротестування результатів контролю (апеляцію). Правила подання та розгляду апеляції визначені внутрішніми документами КНУБА, які розміщені на сайті КНУБА та зміст яких доводиться Здобувачам до початку вивчення дисципліни.

**Методичне забезпечення дисципліни/
Methodological support of discipline**

Підручники / Textbooks:

1. Павленко В. М. Етнопсихологія: підручник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с.

Навчальні посібники / Teaching aids:

2. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посібник / Авт-уклад. О. П. Коханова, 2016. НВП «Інтерсервіс». 235 с.
3. Навчально-методичні проблеми розробки сценаріїв реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві: посібник / М.-Л.А. Чепи, М.І. Савіна, С.С. Солодчук [та ін.]; за редакцією Чепи М.-Л.А. К.: Педагогічна думка, 2015. 80 с.
4. Пірен М. Європейські цінності - детермінанта змін в сучасній Україні: навч. посібник-практикум. Чернігів: Друк-Арт, 2016. 256 с.

Конспекти лекцій / Lecture notes:

1. Ковальчук З.Я. Історична психологія: курс лекцій. Ч.1. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 206 с.
2. Ковальчук З. Я. Історія психології: курс лекцій. Ч.2. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 344 с.

Методичні роботи / Methodical works:

1. Історична психологія: методичні вказівки до вивчення дисципліни для здобувачів спеціальності 032 історія та археологія, ступеня доктора філософії / уклад.: І.О. Бурда. – К.: КНУБА, 2020. – 25 с.
2. Дроздова М.А. Історична психологія: навчально-методичні рекомендації до курсу. Чернігів, 2012. 48 с.

Додаткова література:

1. Кліо і Психея: вступ до історичної психології. URL: https://psilog.blogspot.com/2014/11/blog-post_13.html.
2. Наконечна М. М. Особистісна активність людини в контексті історичної психології. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 36. С. 224–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2017_36_20.
3. Савелюк Н. М. Психологія розуміння релігійного дискурсу. Київ: КНТ., 2017. 400 с.
4. Слободянюк М. А. Історична психологія у наукових працях з історії руху Опору в Україні. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2017. Вип. 2, ч. 3. С. 44–51. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9298/1/Slobodyanyuk.pdf>.
5. Шуть В.В. Особливості вивчення політичних цінностей в культурно-історичному контексті. *Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (2 лютого – 2 березня 2017, Одеса)*. О.: Видав-во ОНУ імені І.І.Мечникова 2017. С. 157–159.
6. Яремчук О. В. Історична психологія: націєтворчий потенціал: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 142 с.

Інформаційні ресурси / Information resources:

1. Бібліотека Київського національного університету будівництва і архітектури / КНУБА. – Електрон. дані. – Київ: КНУБА, 2003 р. – Режим доступу: <http://library.knuba.edu.ua/>.
2. Вільна онлайн-бібліотека україномовної літератури ЧТИВО. – Електрон. дані. – Київ: ЧТИВО, 2009 р. – Режим доступу: <http://chtyvo.org.ua/> / <http://chtyvo.org.ua/>
3. Електронна бібліотека Diasporiana / Diasporiana. – Електрон. дані. – Київ: Diasporiana, 2005 р. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/>
4. Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України / Інститут історії НАН України. Режим доступу: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21FMT=brief_elib&S21ALL=\(%3C.%3EIHU%3D!%3C.%3E\)&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21FMT=brief_elib&S21ALL=(%3C.%3EIHU%3D!%3C.%3E)&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10).